

Отримано: 5 березня 2014 р.

Прорецензовано: 25 березня 2014 р.

Прийнято до друку: 24 квітня 2014 р.

Проскуріна Н. М. Резерв сумнівних боргів: удосконалення методики розрахунку / Н. М. Проскуріна // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: збірник наукових праць / ред. кол. : І. Д. Пасічник, О. І. Дем'ячук. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Випуск 25. – С. 195–199.

УДК: 657.412.1:658

JEL Classification: M41

Проскуріна Неля Миколаївна,

доктор економічних наук, доцент, професор кафедри обліку та аудиту Запорізького національного університету

РЕЗЕРВ СУМНІВНИХ БОРГІВ: УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ РОЗРАХУНКУ

У статті розглянуто нормативні вимоги щодо нарахування резерву сумнівних боргів у бухгалтерському обліку. Обґрунтовано необхідність поєднання методів нарахування резерву сумнівних боргів, передбачених національним Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку. Розроблено форму звітності, з метою забезпечення інформативності контролюючих органів щодо прозорості у визнанні дебіторської заборгованості як сумнівної та безнадійної.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, сумнівна дебіторська заборгованість, безнадійна дебіторська заборгованість, резерв сумнівних боргів.

Проскуріна Неля Николаевна,

доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры учета и аудита Запорожского национального университета

РЕЗЕРВ СОМНИТЕЛЬНЫХ ДОЛГОВ: УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ РАСЧЕТА

В статье рассмотрены нормативные требования относительно начисления резерва сомнительных долгов. Обоснована необходимость объединения методов начисления резерва сомнительных долгов, предусмотренных национальным Положением (стандартом) бухгалтерского учета для улучшения работы предприятия. Предложена форма отчетности, с целью обеспечения информативности контролирующих органов относительно прозрачности при отнесении дебиторской задолженности к сомнительной или безнадежной.

Ключевые слова: дебиторская задолженность, сомнительная дебиторская задолженность, безнадежная дебиторская задолженность, резерв сомнительных долгов.

Nelia Proskurina,

PhD in Economics, associate professor, professor of account and audit Department of Zaporizkyi National University

DOUBTFUL DEBTS RESERVE: CALCULATION IMPROVEMENT

The article regards normative terms of calculating of doubtful debts reserve in accounting. The necessity of combining of methods of doubtful debts reserve calculation provided by national accounting Standard has been grounded. The article suggests accounting form aiming at providing information for controlling bodies concerning transparency in acceptance of receivables as doubtful and bad.

Key words: receivable, doubtful accounts receivable, bad debts, doubtful debts reserve.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення Україна перебуває в скрутному становищі через часті зміни економічної ситуації в країні, її непрогнозованості та нестабільності. Зміна уряду, коливання курсів валют, перехід до МСФЗ – все це вибиває підприємства зі звичного кола ведення фінансово-господарських справ. Впровадження конкурентного середовища на українському ринку викликає потребу у постійному вдосконаленні методів ведення бізнесу. Розвиток ринкових відносин у країні залежить на пряму від результатів діяльності підприємств, раціонального та ефективного формування і використання оборотних активів. Але інколи підприємства не можуть належним чином використати свої активи через те, що вони знаходяться в розпорядженні контрагента-боржника. Внаслідок кругообігу грошових коштів та необхідності перерозподілу товарів підприємство укладає угоди з багатьма контрагентами, внаслідок цього і може виникнути дебіторська заборгованість.

Дебіторська заборгованість – це заборгованість на користь підприємства на певну дату, внаслідок надання коштів, продажу активів, робіт послуг, що не є фінансовим активом, призначеним для продажу, знаходиться у розпорядженні іншої сторони угоди та виконує в неї роль капіталу. Якщо зобов'язання з оплати не виконуються в строки, які передбачені контрактом – виникає ймовірність прострочення заборгованості, а через це – з'являється необхідність нарахування резерву сумнівних боргів. Вкрай важливим

є розуміння цієї необхідності насамперед гілкою управління підприємством, в яку входять не тільки безпосередні керівники, але й інвестори.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми формування та обліку дебіторської заборгованості вивчали такі вчені, як М. В. Бардадим, С. О. Олійник, Т. С. Гайдучок, Г. О. Москалюк, Т. В. Давидюк. Значний внесок в удосконалення обліку розрахункових операцій та управління дебіторською заборгованістю зробили вчені М. Т. Білуха, О. Д. Василик, В. М. Івахненко, М. Я. Коробов, Л. А. Лахтіонова, Є. В. Мних, С. І. Шкарабан та ін. Питаннями формування, нарахування та відображення в обліку резерву сумнівних боргів у свої працях розкривали такі вчені, як: Н. П. Кузик, М. М. Нашкерська, М. В. Олексенко, К. А. Пилипенко, А. М. Собченко, Т. М. Ступницька та ін.

Отже, питанням та проблемам обліку й управління дебіторською заборгованістю присвячено багато робіт вітчизняних вчених, при цьому основна увага вчених зосереджується на теоретичних аспектах та питанні удосконалення обліку дебіторської заборгованості. Це свідчить про актуальність теми дослідження. Проте в сучасних умовах невизначеності та ризику проблеми вітчизняної практики створення резерву сумнівних боргів вказують на необхідність подальшого дослідження цього питання.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз методів нарахування резерву сумнівних боргів, передбачених національним Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку та обґрунтувати необхідність їх поєднання.

Виклад основного матеріалу. Виникнення дебіторської заборгованості пов'язано з принципом нарахування, сутність якого полягає в тому, що незалежно від сплати в момент відвантаження продукції, передачі послуг чи права власності на них підприємство відображає отримання доходу, а в разі відсутності оплати одночасно і дебіторську заборгованість.

Виникнення простроченої дебіторської заборгованості – є об'єктивним процесом, зумовленим існуванням ризиків під час взаєморозрахунків між контрагентами за результатами господарської операції. Задля об'єктивності та достовірності відображення дебіторської заборгованості як активу, підприємствам варто звертати увагу на строки погашення дебіторської заборгованості та розраховувати резерви сумнівних і безнадійних боргів для сумнівної та безнадійної дебіторської заборгованості.

Сумнівна заборгованість – поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує невпевненість її погашення боржником [1]. **Безнадійна дебіторська заборгованість** – поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує впевненість про її неповернення боржником або за якою минув строк позовної давності [1].

Треба зазначити, що Податковий кодекс України не містить визначення сумнівної заборгованості, тож можна дійти висновку, що сумнівною є заборгованість, яка не має статусу безнадійної. А ось під безнадійною заборгованістю, відповідно до ст. 159 Податкового кодексу України, пропонуємо розуміти заборгованість, яка відповідає таким ознакам як :

- заборгованість по зобов'язаннях, за якою минув строк позовної давності;
- прострочена заборгованість, яка виявилася непогашеною внаслідок недостатності майна фізичної особи;
- заборгованість, яка виявилася непогашеною внаслідок недостатності майна;
- заборгованість, яка виявилася непогашеною внаслідок недостатності коштів, одержаних від продажу на відкритих аукціонах (публічних торгах), майна позичальника, переданого у заставу як забезпечення зазначеної заборгованості, за умови, що інші юридичні дії кредитора щодо примусового стягнення іншого майна позичальника не призвели до повного покриття заборгованості;
- заборгованість, стягнення якої стало неможливим у зв'язку з дією обставин непереборної сили, стихійного лиха (форс-мажору), підтверджених у порядку, передбаченому чинним законодавством;
- прострочена заборгованість померлих фізичних осіб, а також визнаних у судовому порядку безвісно відсутніми, померлими або недієздатними, а також прострочена заборгованість фізичних осіб, засуджених до позбавлення волі та ін. [2].

Формування резерву сумнівних боргів зумовлено принципом обачності, відповідно до якого методи оцінки, які використовують у бухгалтерському обліку, повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства [3]. Таким чином, резерв сумнівних боргів виступає в ролі інструмента коригування оцінки дебіторської заборгованості. При цьому актуальними проблемами сучасної практики ведення бухгалтерського обліку є питання, пов'язані з необхідністю створення резерву сумнівних боргів, вибором методу його нарахування, термінів та базою нарахування.

Основною проблемою управління дебіторською заборгованістю є саме різноманітність методів нарахування резерву сумнівних та потім безнадійних боргів, через неупорядкованість їх застосування та впровадження їх підприємствами на власний розсуд. Це призводить, своєю чергою, до того, що більша частина підприємств України не нараховують резерви сумнівних та безнадійних боргів або нараховують

неправильно, через що з'являється криза неплатежів, погіршується в цілому стан економіки та окремих підприємств [4].

У П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» встановлено два методи визначення резерву сумнівних боргів: 1) за методом абсолютної суми сумнівної заборгованості; 2) за методом застосування коефіцієнта сумнівності.

При застосуванні методу абсолютної суми сумнівної заборгованості резерв визначається шляхом оцінки платоспроможності окремих дебіторів. У цьому випадку підприємство має проаналізувати наявну поточну дебіторську заборгованість на предмет наявності сум сумнівної заборгованості. Надалі на загальну суму виявленої сумнівної заборгованості створюється резерв сумнівних боргів, який і відображається в бухгалтерському обліку.

За методом застосування коефіцієнта сумнівності визначення суми резерву ґрунтується на статистичних розрахунках (обчисленні відповідного коефіцієнта). За П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» передбачено **три способи розрахунку коефіцієнта сумнівності**:

1) визначення питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході. Для цього підприємству спочатку потрібно проаналізувати, яка частина доходів, нарахованих у попередніх періодах, не оплачена покупцями. Підприємство на свій розсуд може встановити строк. Після цього обчислюється коефіцієнт сумнівності шляхом ділення суми безнадійної дебіторської заборгованості на суму чистого доходу від реалізації сумарно за обраний період;

2) класифікація дебіторської заборгованості за строками непогашення. Для використання цього підходу потрібно насамперед провести класифікацію дебіторської заборгованості за строками її непогашення. Період непогашення підприємство визначає самостійно. У разі застосування цього способу величина резерву сумнівних боргів на дату балансу має дорівнювати величині сумнівних боргів на ту саму дату;

3) визначення середньої питомої ваги списаної протягом періоду дебіторської заборгованості в сумі дебіторської заборгованості на початок відповідного періоду за попередні 3–5 років. Спочатку визначається сума списаної безнадійної заборгованості за обраний період, а потім обчислюється її питома вага у загальній сумі дебіторської заборгованості на початок періоду. За рекомендаціями Міністерства фінансів України, що викладені у листі від 05.06.2008 р. № 31-34000-20-25/21471, коефіцієнт сумнівності для визначення величини резерву сумнівних боргів розраховується як частка від ділення суми списаної дебіторської заборгованості за обраний період на суму дебіторської заборгованості на початок кожного року в обраному періоді. Отримані показники за усі періоди додаються, а загальна сума ділиться на кількість періодів для визначення середнього показника [5].

Зауважимо, що метод нарахування резерву сумнівних боргів, а також спосіб розрахунку коефіцієнта сумнівності підприємство обирає самостійно. Залишок резерву сумнівних боргів на дату балансу не може бути більшим, ніж сума дебіторської заборгованості на ту саму дату.

Вибір методу досить сильно впливає на кінцеві показники, тому перед вибором методу потрібно ретельно проаналізувати ситуацію на підприємстві.

Зрозумілим є те, що використання другого методу не залежить ні від яких зовнішніх чинників, тобто підприємство в будь-якому випадку, обравши цей спосіб нарахування резерву зможе контролювати цей процес та стежити за його реалізацією. Щодо першого методу, то тут є деякі особливості, що стосуються саме зовнішніх чинників.

Застосовувати у вітчизняних умовах традиційну за кордоном методику аналізу дебіторської заборгованості не завжди доцільно через відсутність необхідного обсягу вірогідної і доступної інформації щодо розрахунків з різними дебіторами. Крім цього, загальна криза неплатежів, характерна для сучасної української економіки, змушує сумніватися в об'єктивності, своєчасності й корисності результатів аналізу. Зараз просто неможливо однозначно оцінити фінансовий стан дебітора, а також рівень його платоспроможності [6].

Низька ліквідність підприємств спричинюється збитковою діяльністю або низьким рівнем рентабельності, нерациональним розміщенням фінансових ресурсів; все це призводить до банкрутства. Рішення про банкрутство підприємств, згідно з чинним законодавством України, приймає господарський суд. Заяву про банкрутство боржника до господарського суду подають кредитори, але й сам боржник має право на таку заяву. Для того, щоб мати уявлення про фінансовий стан контрагента, його платоспроможність необхідно розрахувати певні аналітичні показники, для чого насамперед необхідна повна, достовірна, неупереджена інформація про стан його активів та пасивів, яку можна дістати з його фінансової звітності, зазначимо, що цю інформацію офіційно оприлюднюють тільки акціонерні товариства, банки та низку інших установ, інші підприємства подають фінансову звітність тільки таким адресатам: 1) органам, до сфери управління яких належать підприємства; 2) трудовим колективам на їх вимогу; 3) власникам;

4) органам державної статистики, органам Державного казначейства. Для усіх інших зацікавлених сторін виникає проблема знайти цю звітність.

Крім того, розрахунки – це трудомістка справа, яка не завжди виправдовує себе, адже боржник може бути платоспроможним, однак розраховуватися по зобов'язанням не збирається. У такому випадку на нього треба подавати заяву до господарського суду або до відділу (сектора, управління – залежно від міста, в якому він знаходиться) з питань банкрутства, який, своєю чергою, готує на запити суду, прокуратури або інших уповноважених органів висновки про наявність ознак приховуваного, фіктивного банкрутства або доведення до банкрутства щодо державних підприємств чи підприємств, у статутному фонді яких частка державної власності перевищує 25%; організовує проведення експертизи фінансового становища державних підприємств і підприємств, у статутному фонді яких частка державної власності перевищує 25%; при підготовці справи про банкрутство до розгляду або під час її розгляду господарським судом у разі призначення судом експертизи та надання відповідного доручення; забезпечує формування єдиної бази даних про підприємства, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство, та видачу довідок з цієї єдиної бази за запитами фізичних і юридичних осіб; надає довідки з єдиної бази даних про підприємства, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство та ін. Виникає питання, чому ж тоді в Україні так багато випадків закінчення строку позовної давності (3 роки, після чого вся сума заборгованості списується на витрати операційної діяльності підприємства, а боржник у цей самий час визначає її як дохід). Можливою відповіддю може бути – шахрайство. Закінчення строку позовної давності говорить про те, що боржник вже може не повертати борг, а підприємство-кредитор більше не має права на вимагання цієї суми, тобто одне підприємство безкоштовно і без сплати будь-яких податків дарує іншому підприємству свої активи, що має бути підозрілим. Не виключені випадки, коли це вигідно обом сторонам через їх змову у відмиванні грошей.

Задля уникнення плутанини та нормативної неврегульованості нарахування резерву сумнівних боргів, на нашу думку, виправданим є об'єднання цих двох методів у єдиний та обов'язковий для всіх підприємств метод із застосуванням коефіцієнта сумнівності, спосіб розрахунку якого підприємства вже будуть обирати самостійно та водночас при появі інформації щодо неплатоспроможності клієнта-боржника, навіть якщо заборгованість по ньому ще не визнана сумнівною, скорегувати резерв сумнівних боргів і визнавати його борг – сумнівним.

Дуже важливим, на нашу думку, є той факт, що дебіторська заборгованість є джерелом утворення активів боржника, який цим може користуватися і використовувати засоби без права на це. Тож ми пропонуємо ввести нову форму звітності, якою зможуть користуватися контролюючі органи (рис. 1).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ДЕБІТОРСЬКУ ЗАБОРГОВАНІСТЬ
станом на 1 _____ р.

№ з/п	Контрагенти-боржники			Дебіторська заборгованість							
				в тому числі				Всього	Створено резерв сумнівних боргів	Визнано безнадійним боргом	
	Назва підприємства	Код ЄДРПОУ	Місцезнаходження підприємства	до 3 місяців	від 3 місяців до 1 року	від 1 до 2 років	понад 2 роки				

“ _____ ” _____ р.

Керівник _____

(виконавець, телефон)

Головний бухгалтер _____

Рис. 1. Звітна форма «Інформація про дебіторську заборгованість» [розроблено автором]

Обов'язковим повинно бути оприлюднення інформації по цій формі звітності, оскільки це дасть можливість: виявити непорядних боржників; простежити стан розрахунків контрагентів і в разі виникнення підозри в їх ненадійності – завчасно відмовитись від співпраці; зробити більш прозорішими взаєморозрахунки; допомогти відділу по справам банкрутства бачити потенційних неплатоспроможних контрагентів, щодо яких треба відкривати справу про банкрутство; зменшити рівень шахрайства у сфері дебіторської заборгованості.

Висновки. Більшість вітчизняних підприємств, у яких в останні роки діяльності погіршилися основні фінансово-економічні показники, у структурі оборотних активів мали високу частку протермінованої дебіторської заборгованості. Така ситуація призводить до виникнення дефіциту власних оборотних коштів, потреби в залученні додаткових фінансових ресурсів ззовні, нарощуванні кредиторської заборгованості тощо. Криза неплатежів між підприємствами, яка існує вже тривалий час, є основною причиною втрати підприємством платоспроможності та ліквідності, а з часом і банкрутства.

Практичний досвід автора та результати дослідження, свідчить, що значна кількість суб'єктів господарювання України не нараховують резерви сумнівних боргів, і тим самим перевертають показники фінансової звітності, яка, як відомо, є підставою для прийняття відповідних управлінських рішень.

Задля уникнення плутанини та нормативної неврегульованості нарахування резерву сумнівних боргів, нами запропоновано об'єднати два методи нарахування резерву сумнівних боргів у єдиний та обов'язковий для всіх підприємств метод із застосуванням коефіцієнта сумнівності, спосіб розрахунку якого підприємства вже будуть обирати самостійно та при появі інформації щодо неплатоспроможності клієнта-боржника, навіть якщо заборгованість по ньому ще не визнана сумнівною, скореговувати резерв сумнівних боргів і визнавати його борг сумнівним. Надання кожним підприємством інформації до контролюючих органів про сумнівність та безнадійність дебіторської заборгованості та її обов'язкове оприлюднення посилить відповідальність управлінського персоналу щодо прийняття рішення про визнання дебіторської заборгованості як сумнівної та безнадійної.

Все це допоможе підприємствам вдосконалити управління дебіторською заборгованістю, послабити негативні наслідки списання безнадійних боргів та вплинути на попереднє прийняття рішення щодо співробітництва з непорядними контрагентами.

Література:

1. Дебіторська заборгованість: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10, затв. Наказом Міністерства фінансів України від 08.10.1999 р. № 237 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0725-99>.
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sta.gov.ua/doccatalog/document?id=300559>.
3. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
4. Кушина О. Резерв сумнівних боргів: суто бухгалтерський інструмент / О. Кушина // Збірник систематизованого законодавства. – 2010. – № 9. – С. 155–159.
5. Єрохін К. Формування і відображення резерву сумнівних боргів у бухгалтерському обліку / К. Єрохін. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DG090615.html.
6. Соловей Н. В. Проблеми обліку дебіторської заборгованості / Н. В. Соловей, К. І. Маліношевська // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури : збірник наукових праць НАУ. – 2010. – Вип. № 25. – С. 125–130.